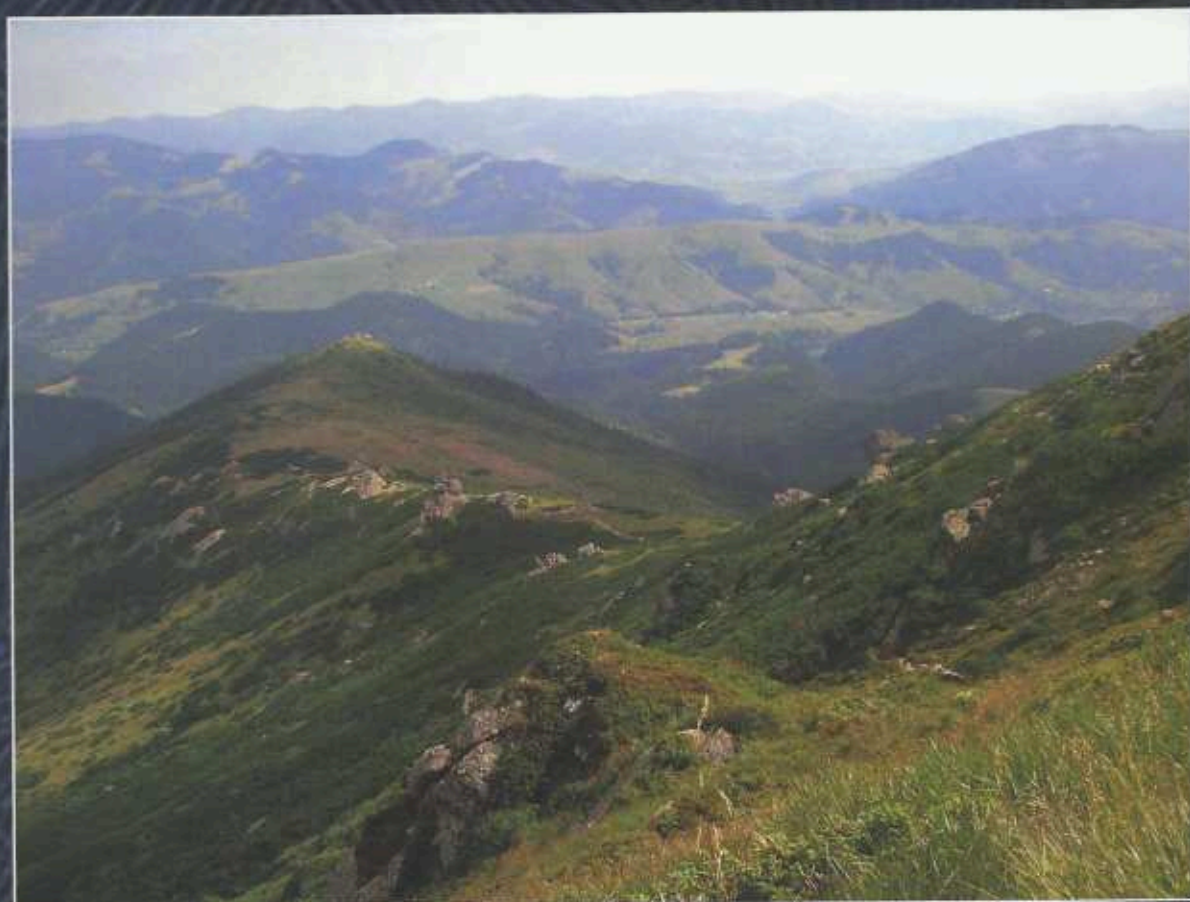

**СУДИННІ РОСЛИНИ
СМАРАГДОВОЇ МЕРЕЖІ
УКРАЇНИ ПІД ОХОРОНОЮ
БЕРНСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ**

**VASCULAR PLANTS OF
THE EMERALD NETWORK OF
UKRAINE UNDER PROTECTION
OF THE BERN CONVENTION**

UDC [502.211:581.9](477)

BBK 20.1+28,5

Recommended for publication by the Academic Council
the M. G. Kholodny Institute of Botany of the NAS of Ukraine

Referees:

M. M. Fedoronchuk, Doctor of Biological Sciences

(M. G. Kholodny Institute of Botany of the NAS of Ukraine)

P. Ye. Bulakh, Doctor of Biological Sciences

(M.M. Gryshko National Botanical Garden of NAS of Ukraine)

Vascular plants of the Emerald Network of Ukraine under protection of the Bern Convention / group of authors, editor of V. A. Solomakha. – Zhytomyr: A.A. Yevenok, 2017. – 152 p.

The book described 52 species of vascular plants from the Resolution 6 (1998) of the Bern Convention, which are subject to conservation by the Emerald network of Ukraine. The information about current state and processes on setting-up of the Emerald Network in Ukraine and modern state of species distribution is presented. Each species is describes in details with a color picture, distribution map and boundaries of Emerald sites.

The books aimed for botanists, environmentalists, NGOs, university professors and students, teachers of biology and others.

This book has been published using funds of a Joint Programme between the European Union and the Council of Europe for the Preparation of the Emerald Network of Nature Protection Sites, Phase II. The views expressed here can not be used by no means to display the official opinion of the European Union or the Council of Europe.

ЗОЗУЛИНИ ЧЕРЕВИЧКИ СПРАВЖНІ

Cypripedium calceolus L.

Родина Зозулинцеві - *Orchidaceae*

Статус виду. Вразливий, LC.

Наукова цінність. Рідкісний реліктовий (третинний) євразійський бореально-неморальний вид на південній межі ареалу.

Загальний ареал. Поширений в Європі (від Скандинавії до Балканського півострова), на Кавказі, в Малій Азії, на півдні Сибіру та Далекого Сходу, в Монголії, Кореї, на північному сході Китаю та півночі Японії.

Поширення виду в Україні. Спорадично на Поліссі, в Лісостепу, Карпатах, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, Гірському Криму.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина з товстим повзучим кореневищем. Стебло просте, округле, 25-50 см заввишки, при основі одягнене 2-3 бурими піхвами, по всій довжині з короткими залозистими волосками. Листків 3-4, еліптичні, загострені, 10-17 см завдовжки, з обох сторін і по краю коротко опушені. Квіток 1-2, рідко 3, з листковидними приквітками. Квітки 6-8 см в діаметрі, листочки оцвітини червонувато-бурі. Верхній листочок оцвітини еліптично-ланцетний, 3,5-5 см завдовжки, бокові листочки – нерівнобічні, лінійно-ланцетні, загострені й трохи спіралью скручені, 4-6 см завдовжки. Губа мішкоподібно здута, світло-жовта, всередині з червонуватими крапками, звичайно яйцевидна або еліптична, зверху приплюснута, спереду куляста, з вузькосерцеподібним входом, коротша від листочків оцвітини, близько 3 см завдовжки. Зав'язь веретеноподібна, залозисто-опушена. Плід оберненояйцевидна коробочка, з носиком, майже гола, до 3 см завдовжки. Насіння чисельне (кілька тисяч), дрібне. Цвіте травень – червень (в горах в липні). Цвітіння неодночасне, розтягнуте на 2-3 тижні. Запилюється мухами, жуками, земляними бджолами та іншими комахами. Розмножується насінним і вегетативним (за допомогою кореневища) шляхом.

Умови місцезростання. Зозулині черевички справжні надають перевагу добре зволоженому (не заболоченому) ґрунтам, можуть зростати і на досить сухих, переважно на нейтральних і лужних ґрунтах з високим вмістом гумусу, з виходом або близьким заляганням вапняків. Вид часто трапляється в умовах помірної освітленості. Зростає в розріджених листяних, мішаних, рідше хвойних лісах, серед чагарників, на галявинах і лісових луках. Угрупування виду трапляються в класі *Quercus-Fagetum* союз *Fagion sylvaticae*, рідше – в союзах *Carpinion betuli* та *Luzulo-Fagion*, а також в класах *Trifolio-Geranietum* та *Festuco-Brometum*; на Поліссі вони зрідка трапляються в класі *Alnetum glutinosae*. Мезофіт. Кальцефіл.

Чисельність та стан популяцій. Популяції нечисельні, від поодиноких особин до кількох десятків рослин, зрідка понад 500 рослин, невеликі за площею. Популяції нормальні повночленні і неповночленні, в останніх відсутні молоді вегетативні особини, віковий спектр правосторонній з переважанням дорослих віргінільних особин, зрідка генеративних. Розміщення особин у популяціях – контагіозне та дифузне, в першому випадку найвища щільність молодих особин є у скупченнях навколо генеративних особин, проєктивне покриття *C. calceolus* в таких скупченнях може досягати 50-70%, однак за площею рідко перевищує 1-5 м².

Головні фактори зменшення чисельності. Порушення місцезростань, зміна режиму освітлення в лісових ценозах: надмірне освітлення після рубок та недостатнє - при заростанні чагарниками і підростом деревних порід, заміна природних лісостанів штучними, витоптування худобою, збирання квіток на букети і викопування рослин для пересадки.

Прийняті заходи охорони. Вид занесений до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, Червоного списку МСОП та додатку II CITES. Зберігається на території об'єктів Смарагдової мережі: UA0000003, UA0000005, UA0000010, UA0000011, UA0000014, UA0000023, UA0000024, UA0000025, UA0000029, UA0000030, UA0000031, UA0000033, UA0000035, UA0000044, UA0000045, UA0000055, UA0000085, UA0000102, UA0000112, UA0000114, UA0000120, UA0000121, UA0000122, UA0000128, UA0000144, UA0000146, UA0000159, UA0000164, UA0000169, UA0000173, UA0000190, UA0000202, UA0000248 та інших об'єктів ПЗФ.

Культивується у багатьох інтродукційних центрах країни, зокрема в Національному ботанічному саду імені М.М. Гришка НАН України

Необхідні заходи охорони. Моніторинг за станом популяцій, створення нових природно-заповідних об'єктів в місцезнаходженнях виду, заборона антропогенної діяльності в місцезростаннях виду, крім вибіркового рубок в лісових ценозах, які створюють сприятливий режим освітлення.

Список літератури. Андрієнко та ін., 2009; Біологічне..., 2013; Буняк та ін., 2010; Вініченко, 2006; Дацюк, 2014; Держипільський та ін., 2011; Дмитраш–Вацеба та ін., 2016; Загультський, 1993; ККРК, 2015; Лукаш та ін., 2011; Любинець, Більський, 2014; Малиновський та ін., 2002; Мандзюк, 2014; Мельник та ін., 2013; Новосад та ін., 2009; Решетюк, 2008, 2010, 2011, 2014; Рідкісні..., 2015; Стороженко, 2014; Фіторізноманіття..., 2012; ЧКУ, 2009; ЧКДО, 2010; Чорней..., 2010; Convention..., 1979; Council..., 1992; European..., 2011; The IUCN..., 2016; Vakhrameeva et al., 2008.

Укладачі: І.А. Тимченко, В.В. Протопопова, М.В. Шевера
 Фото: В.В. Буджак

РЕМНЕПЕЛЮСТНИК КОЗЯЧИЙ

Himantoglossum caprinum (M. Bieb.)
K. Koch

Родина Зозулинцеві - *Orchidaceae*

Статус виду. Вразливий, DD.

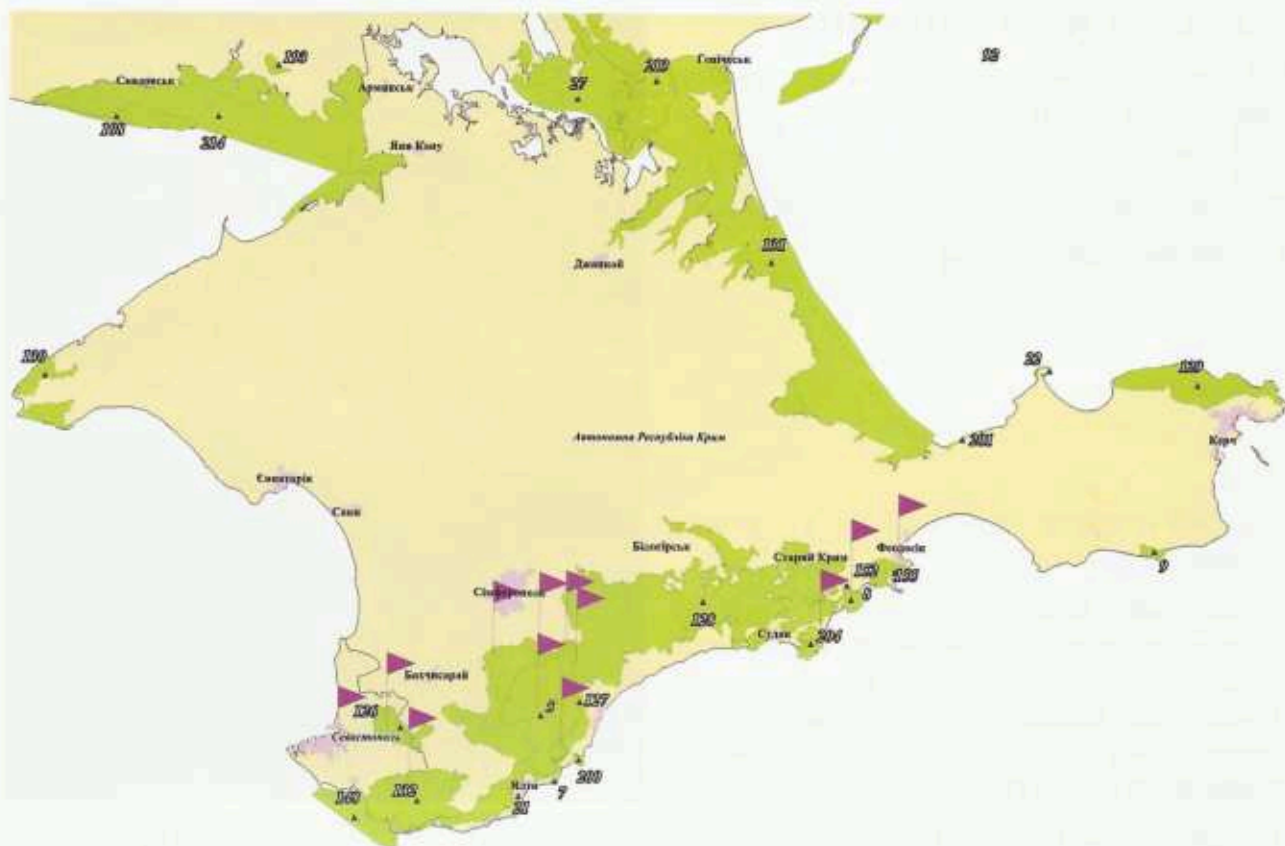
Наукова цінність. Східносередземноморсько-мало-західноазійський рідкісний вид на північній межі поширення.

Загальний ареал. До недавнього часу *Himantoglossum caprinum* розглядався як кримсько-кавказький ендем, з поширенням лише в Криму та на Західному Кавказі. Новітні таксономічні дослідження довели, що цей вид трапляється на Пелопоннесі, Егейських островах, Криті, в Західній Азії (Туреччині, Ірані, Ізраїлі). Пізніше синонімом *H. caprinum* наводиться *H. affine* (Boiss.) Schltr.

Поширення виду в Україні. Рідко трапляється в Кримському Лісостепу, Гірському Криму та на Південному березі Криму.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина, 50-75 см заввишки. Бульби еліптичні або майже кулясті, до 4 см в діам. Стебло просте, пряме, в нижній частині з 4-5 сизувато-зеленими, довгастими, до верхівки і основи звуженими листками, 6-18 см завдовжки і 2-3 (5) см завширшки, вище 3-4 листкоподібні піхви. Суцвіття китицеподібне, довге (20-30 (50) см), не щільне, з 10-25 (49) квіток. Приквітки лінійні, 2-4 см, довші від зав'язі. Квітки великі. Листочки оцвітини складені шоломом, зеленуваті з фіолетово-бруднопурпуровою оторочкою. Губа білувата з фіолетово-бруднопурпуровою оторочкою, 4-8 см завдовжки, трилопатева, бокові лопаті 9-15 мм завдовжки, середня лопать ремнеподібна 3-7 см завдовжки і 2 мм завширшки, на верхівці розсічена на дві вузькі лінійні частки, без крапок, при основі з сосочками до 0,1 мм заввишки. Бокові лопаті губи трикутні, хвилясті біля основи. Шпорка конічна, 4-5 мм завдовжки, коротша зав'язі. Плід - коробочка. Цвіте кінець травня - початок липня. Квітки без нектару, запилюється одиночними бджолами, рівень запилення дуже низький. Розмножується в природі лише насінним шляхом, в культурі задовільно розмножується ризореституційним способом.

Умови місцезростання. Зростає в світлих ялівцевих та дубових лісах, на галявинах, узліссях, на кам'янистих осипах, серед чагарників на сухих вапнякових схилах гір, трапляється в угрупованнях класу *Quercetea pubescenti-petraea*, *Trifolio-Geranietea*, *Festuco-Brometea*. Ксеромезофіт, мезотроф, облігатний кальцефіл, геліофіт, але витримує затінення.

Чисельність та стан популяцій. Популяції від малочисельних (поодинокі особини, кілька десятків рослин) до багаточисельних, які складаються з 100-500 особин, зрідка декілька тисяч рослин (Карадазький ПЗ, ландшафтно-рекреаційний парк «Лисяча бухта-Ечки-Даг»). У віковому спектрі переважають генеративні рослини.

Головні фактори зменшення чисельності. Антропогенний фактор - порушення або знищення місцезростань внаслідок будівництва, рекреаційного навантаження, лісомеліоративних робіт на остепнених схилах, збирання квітів на букети і викопування бульб на лікарську сировину; природний чинник - низька репродуктивна здатність внаслідок недорозвинення та пошкодження суцвіть, рідкості специфічного запилювача, високого рівня гетерогенності насіння.

Прийняті заходи охорони. Вид внесений до Червоної книги України, Європейського Червоного списку, до додатку II CITES. Зберігається на території об'єктів Смарагдової мережі: UA0000005, UA0000008, UA0000021, UA0000126, UA0000127, UA0000128, UA0000132, UA0000155, UA0000204.

Необхідні заходи охорони. Моніторинг за станом популяцій, створення нових природно-заповідних об'єктів в місцезростаннях виду, заборона збирання, заготівлі рослин, курортного будівництва.

Список літератури. Вініченко, 2006; Ена, 2012; ККРК, 2015; Лысякова и др., 2012; Миронова и др., 2010; Миронова, Шатко, 2012; 2013; Фіторізноманіття..., 2012; ЧКУ, 2009; Шатко, Миронова, 2011; Convention..., 1979; European..., 2011; Ivanov et al., 2011; Sramkoetal., 2012; Vakhrameeva et al., 2008.

Укладачі: І.А. Тимченко, В.В. Протопопова, М.В. Шевера
 Фото: Р. Кіш

СТЕВЕНІЕЛА САТИРИОВИДНА
Steveniella satyrioides (Spreng.) Schltr.

Родина Зозулинцеві - *Orchidaceae*

Статус виду. Зникаючий, EN.

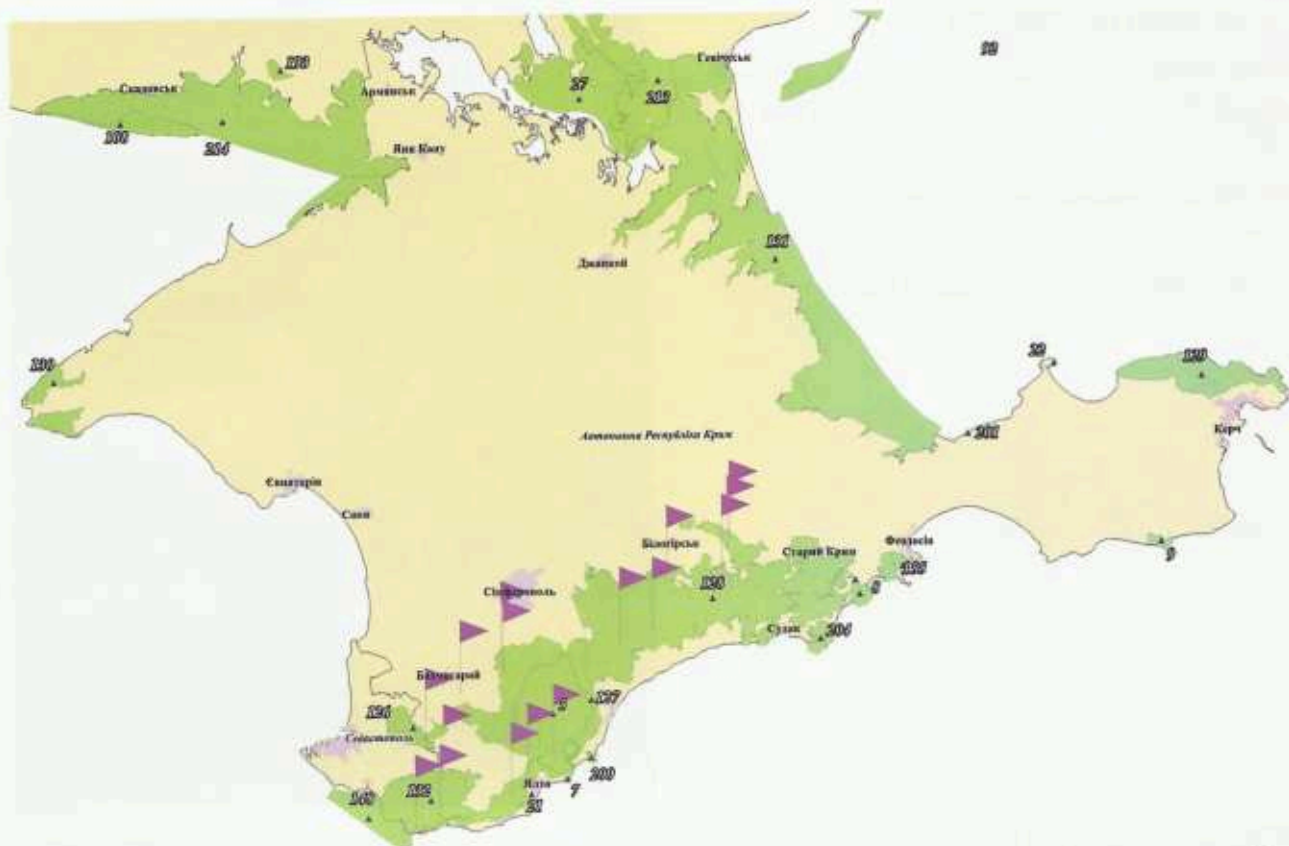
Наукова цінність. Східносередземноморський вид з диз'юнктивним ареалом на північній межі поширення.

Загальний ареал. Поширений в Криму, на Кавказі та в Західній Азії (на півночі Туреччини та Ірану).

Поширення виду в Україні. Рідко трапляється в Гірському Криму.

Загальна характеристика. Багаторічна трав'яниста рослина. Бульби цілісні видовжено-яйцеподібні. Стебло 10-40 см заввишки. Листок один, прикореневий, ланцетний, загострений, 6-14 см завдовжки і до 4 см завширшки, у генеративних рослин вище є ще дві листоподібні піхви, які захищають суцвіття в процесі розвитку, а потім залишаються на квітконосі. Суцвіття колосоподібне, пряме, негусте, з 5-25 квіток направлених косо вгору, приквітки дуже короткі. Квітки строкато забарвлені, бурувато-червонувато-зелені. Зовнішні листочки оцвітини зрослися в тризубчатий шолом, зелений ззовні, червонувато-коричневий всередині, до 1 см завдовжки. Губа до 8 мм завдовжки, звисла, трилопатева, середня лопать перевищує бічні, бурувато-зелена, при основі червонувато-коричнева. Шпорка коротка, на кінці роздвоєна. Цвіте з середини квітня на місцях, що добре прогріваються, до середини травня-початку червня в тінистих місцезростаннях. Розмножується насіннєвим шляхом, в культурі можливе вегетативне - ризореституційним способом. Квітки безнектарні, запилюються лише самками складчастокрилих ос родів *Vespula* Thomson і *Dolicho vespula* Rohwer, запилювачі приваблюються червонувато-коричневим забарвленням квіток з запахом свіжого м'яса. Рівень запилення *S. satyrioides* коливається від 16 до 79% і позитивно корелює зі щільністю спеціалізованих запилювачів.

Умови місцезростання. Зростає в світлих широколистяних та розріджених дубово-ялівцевих лісах, на узліссях і галявинах, на луках, серед чагарників, біля старих доріг і стежок, переважно в нижньому та середньому гірському поясі, на схилах південної експозиції. Вид трапляється в угрупованнях класів *Quercetea pubescenti-petraea* та *Festuco-Brometea*. Найчастіше поширений на слабо затінених місцях, інколи на відкритих, на ґрунтах від сухих до вологих, переважно вапнякових, рідше глинистих. Мезофіт. Кальцефіл.

Чисельність та стан популяцій. Переважають популяції малочисельні, від поодиноких особин до кількох десятків рослин, для популяцій виду характерне значне коливання чисельності особин за роками. В оптимальних умовах на відкритих кам'янистих схилах на вапнякових ґрунтах чисельність популяцій може становити декілька сотень рослин, віковий спектр повночлений, переважають віргінільні особини, частка молодих ювенільних та іматурних рослин складає 25-30%, відсоток плодоношення в цих популяціях сягає 50-75%.

Головні фактори зменшення чисельності. Порушення місцезростань внаслідок дачного, курортного та дорожнього будівництва, рекреаційне та пасквальне навантаження, створення штучних лісостанів, збирання квіток на букети й викопування рослин для пересадки, зменшення щільності спеціалізованих запилювачів.

Прийняті заходи охорони. Вид занесений до Червоної книги України, додатку II CITES. Зберігається на території об'єктів Смарагдової мережі: UA0000005, UA0000021, UA0000126, UA0000127, UA0000128, UA0000132.

Необхідні заходи охорони. Моніторинг за станом популяцій, створення нових природно-заповідних об'єктів в місцезнаходженнях виду, репатріація в природні місцезростання, заборона збирання, заготівлі рослин, курортного будівництва в місцях зростання виду. Культивують у Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАНУ, Нікітському ботанічному саду – Національному науковому центрі УААН, але результати впровадження в культуру незадовільні.

Список літератури. Вініченко, 2006; Ена, 2012; Иванов и др., 2008; ККРК, 2015; Попкова, 2003; Фіторізноманіття..., 2012; ЧКУ, 2009; Fateryga et al., 2013; Nazarov, 1995; Vakhrameeva et al., 2008.

Укладачі: І.А. Тимченко, В.В. Протопопова, М.В. Шевера
Фото: А.В. Єна